

СИТУАЦІЙНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ТАКТИКИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Одним із найбільш актуальних напрямків вирішення різноманітних завдань по вдосконаленню й оптимізації методів, прийомів і засобів розкриття й розслідування окремих категорій злочинів є досконале вивчення ситуаційного підходу до цих дій. Саме ситуація в багатьох випадках впливає на порядок проведення слідчої дії, визначає послідовність реалізації тактичних прийомів, їх характер і конкретний зміст.

Проблемі дослідження ситуацій у цілому в криміналістиці присвячені праці таких науковців, як Р.С. Бєлкін, С.В. Вєліканов, Т.С. Волчецька, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, М.П. Яблоков та ін. Ситуації безпосередньо огляду місця події розглядали В.І. Алєксєйчук, В.П. Колмаков, І.Х. Максutow, В.І. Попов, Д.С. Хижняк, В.Ю. Шепітько та ін. Разом із тим за наявності значного інтересу до огляду місця події залишається нерозв'язаною низка дискусійних питань, серед яких класифікацій-

на побудова ситуацій слідчої дії.

Метою даної статті є виокремлення й впорядкування чинників, які зумовлюють процес формування ситуацій огляду місця події, а також виділення підстав класифікації ситуацій цієї слідчої дії.

На сьогодні в криміналістичній літературі існують окремі розробки й пропозиції, пов'язані з дослідженням ситуацій огляду місця події. Так, В.Ю. Шепітько залежно від характеру відбиття на місці події злочину виділяє ситуації, коли подія злочину: (а) має дійсне відображення; (б) не має повного відображення; (в) не знаходить свого явного відображення; (г) має фальшиве відображення [12, с. 206].

А.В. Попов називає 3 групи ситуацій: (а) місце події з яскраво вираженим центром (у цьому випадку спостерігається цілісна інформаційна модель події); (б) місце події з вираженими вузлами ситуації (інформаційними точками); (в) ситуація, коли немає виражених інформаційних точок [10,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

с. 20, 21].

З точки зору В.П. Водяницького, огляд місця події може провадитися, якщо: (а) відомо, що на даній території вчинено злочин; (б) злочинний характер події, що відбулася, припускається; (в) наявні сліди й обстановка не дозволяють із достатньою повнотою судити про те, що тут або в іншому місці відбулася подія злочину [5, с. 46].

В.І. Алексейчук пропонує класифікацію типових слідчих ситуацій огляду місця події за низкою критеріїв, зокрема залежно від:

– характеру й ступеня визначеності місця вчинення злочину – це ситуації, за яких: (а) існують достатні підстави припускати, що місце події є місцем вчинення злочину; (б) є вагомі причини припускати, що місце події не є місцем учинення злочину; (в) наявної інформації недостатньо для висновків про місце вчинення злочину;

– характеру відбиття події в обстановці місця події – ситуації: (а) з відображенням події: справжнім, неповним або помилковим; (б) у якій подія не знайшла явного відбиття;

– обсягу інформації про подію, яка відбулася, на момент початку огляду місця події – ситуації, в яких: (а) відсутні учасники й очевидці події, її характер не зовсім зрозумілий; (б) є дані, що свідчать про злочинну природу події,

інформація про злочинця мінімальна, недостатня для його пошуку або її немає; (в) інформація про подію й (або) злочинця мінімальна, бракує відомостей про особу потерпілого, предмет посягання; (г) є дані, що вказують на злочинний характер події, існує інформація про злочинця; (д) зрозуміло характер події, є злочинець (його затримано або він з'явився з повинною);

– складності обстановки місця події (ступеня й характеру наявних змін): (а) є зміни обстановки на фоні її загальної цілісності, що дозволяють робити припущення про їх зв'язок з досліджуваною подією; (б) обстановка порушена в цілому, містить численні зміни, характер яких не визначено, зв'язки з подією не досить зрозумілі [2, с. 6, 7].

Різноманітність запропонованих підходів до класифікації ситуацій огляду місця події свідчить про відносну складність цієї проблеми і необхідність комплексного підходу до її розв'язання. При її реалізації треба враховувати об'єктивні й суб'єктивні чинники, що впливають на формування ситуацій огляду місця події.

До чинників об'єктивного характеру можна віднести:

– час, що минув з моменту вчинення злочину до проведення огляду місця події. За загальним правилом огляд місця події треба провадити негайно після вчинен-

ня злочину. Саме за цих умов реалізується принцип невідкладності провадження цієї слідчої дії. Проведення ж огляду місця події через деякий час після вчинення злочину істотно впливає на результативність слідчої дії, оскільки протягом часу, що минув після вчинення злочину, й оглядом обстановка на місці події може змінитися. Це може бути наслідком як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Зокрема, на зміну обстановки можуть вплинути погодні чи кліматичні умови, що перешкоджають збереженню відбиття події в незмінному виді, або зникнути сліди, що пов'язано із закінченням певного часу або знищенням їх злочинцем чи іншими особами;

– *рівень поінформованості слідчого про подію злочину.* Інформативний складник і, в першу чергу, очевидні або неочевидні умови вчинення злочину істотно впливають на результативність огляду місця події. Як правило, у більшості випадків, слідчий, виїжджаючи на місце огляду, вже має певну інформацію про подію злочину, що дає можливість слідчому побудувати варіанти уявних моделей стосовно механізму його вчинення. Із цього приводу В.О. Коновалова й В.Ю. Шепітько зазначають, що чималу роль у спрямованості сприйняття відіграє та уявна модель, яка виникає у слідчого до огляду місця події, в період повідомлення йому про

вчинений злочин. Ця модель є уявною позначкою поведінки слідчого під час огляду місця події, зосередження його уваги на певних об'єктах, що є вузловими при розслідуванні. Пізнавальне значення такої моделі полягає в активізації мислення слідчого в заданому напрямку, зумовленому повідомленням про факт злочину [8, с. 153];

– *ступінь відбиття і збереження слідів злочину на місці події.* Виявлення слідів під час огляду місця події є одним з найголовніших завдань слідчого. Ці сліди можуть указати на спосіб учинення й приховування злочину, по них можна судити про знання, якими володіє злочинець, про наявність у нього певних побутових чи професійних навичок, своєрідних звичок, умінь, вправності, здатностей тощо. Обстановка події й обставини справи можуть підказати слідчому на такі риси характеру злочинця, як рішучість чи боязкість, обережність або сміливість, наполегливість, жорстокість тощо [11, с. 310]. А відсутність слідів, навмисне або необережне їх знищення, зміна чи зникнення можуть суттєво відбитись на результативності огляду місця події. При цьому сліди, що стосуються розслідуваної події, можуть і не збігатися з часом учинення злочину, а передувати йому або йти за ним [11, с. 300];

– *наявність або відсутність*

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

негативних обставин на місці події. Проводячи огляд, слідчий може стикатися зі штучним утворенням ознак, що спостерігаються, або виникненням певних слідів, що є наслідками свідомих дій злочинця. Негативні обставини мають місце у всіх випадках, де версія слідчого з приводу характеру події виявляє протиріччя, які явно або приховано випадають із логічного ланцюга розвитку певних дій, подій, зазвичай причинно-зумовлених [7, с. 71]. Наявність різноманітних негативних обставин може свідчити про фальшиве відображення події злочину, що, безперечно, впливає на об'єктивність оцінки слідчим ситуації, що склалася. У всіх випадках ситуації огляду місця події за умов наявності негативних обставин завжди є більш ускладненими й потребують більших зусиль щодо їх розв'язання;

– *участь спеціалістів з різних галузей знань при проведенні огляду місця події.* У перебігу огляду місця події, використовуючи свої спеціальні знання й навички, вони допомагають слідчому в підготовці до слідчої дії, у виявленні, закріпленні й вилученні доказів, у встановленні їх зв'язку з розслідуваним злочином, що сприяє перевірці й висуненню версій, поясненню певних особливостей, які можуть виникнути під час його провадження. Спеціаліст сприяє поглибленому

аналізу об'єктів, що становлять обстановку місця події, – «виявленню ознак, що вказують на взаємозв'язок об'єкта з обстановкою події й обставинами, встановлення яких має істотне значення по справі» [8, с. 156].

Поряд з наведеними об'єктивними чинниками, що впливають на формування ситуацій огляду місця події, існують і *суб'єктивні*, серед яких слід виділити:

– *ступінь сприйняття й аналізу слідчим обстановки місця події, її деталей.* При огляді місця події слідчий безпосередньо сприймає й аналізує обстановку місця події, здійснює інші розумові операції, що служить тим вихідним матеріалом, ознайомлення з яким дозволяє йому відновити подію злочину, а в деяких випадках і особу, яка його вчинила, дає необхідну емпіричну базу для висунення версій, проведення інших слідчих дій [9, с. 217]. При цьому ступінь сприйняття зумовлюється досвідом слідчого, рівнем його знань, умінь, наявністю криміналістичної спостережливості, що спрямовано на вибірковість, яка дозволяє слідчому, як зазначає В.Ю. Шепітько, «встановити механізм події, що відбулася, виявити сліди злочину та визначити їх відносність» [12, с. 194].

Специфіка криміналістичного аналізу обстановки місця події полягає в тому, що він спрямований

на одержання інформації, яка є підґрунтям для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, побудови версій і визначення напрямку розслідування [1, с. 193]. Як вважає В.О. Коновалова, такий аналіз становить собою наступну систему розумових операцій: а) аналіз об'єкта з огляду на його звичне призначення; б) встановлення ознак об'єкта, що свідчать про його використання в події злочину; в) знаходження щодо аналізованого об'єкта інших даних, які дозволяють визначити його роль і призначення, місце його використання, способи застосування тощо [6, с. 70]. Цей процес сприяє виявленню слідів, окремих деталей, важливих для розслідування, швидкої й точної оцінки їх сутності й призначення. І навпаки, недоліки аналізу можуть негативно відбитися на тактиці огляду, оскільки дійсна картина події може спотворитись, окремі докази загубитися або змінитися їх місцезнаходження й розташування;

– *рівень професійної підготовки слідчого й наявність ознак професійної деформації*. Ефективність проведення огляду місця події значною мірою залежить від рівня професійної підготовки слідчого, його якостей, психологічних рис і досвіду. Професійні знання допомагають йому встановлювати передбачувані місця виявлення слідів і сприймати ті, що стосуються розслідуваного злочину,

відокремлюючи їх від інших – дургорядних. Так, відповідно до свого досвіду й криміналістичних рекомендацій, за допомогою аналізу об'єктів слідчий виявляє такі їх властивості, які можуть становити собою доказову цінність, нести в собі інформацію, важливу для встановлення істини по справі [8, с. 157]. І навпаки, як зазначає В.І. Алексєйчук, недостатня професійна підготовка слідчого, необізнаність або, навпаки, перебільшення значення своїх знань, неправильне або неповне сприйняття об'єктів обстановки місця події, що може бути пов'язано з досвідом, виявляються у схематизмі мислення під час огляду, традиційному виборі його об'єктів, відсутності індивідуального, творчого підходу до кожної окремої ситуації [3, с. 147];

– *своєчасність проведення слідчим огляду місця події*. Несвоєчасне проведення такого огляду може перешкодити дослідженню обстановки місця події в її первісному вигляді. Із цього виводу В.Є. Богінський зазначав, що «найменше зволікання з провадженням даної слідчої дії може тягти негативні наслідки, оскільки обстановка на місці події може погіршитися, а сліди злочину зникнути, у ряді випадків злочинці одержують можливість знищити сліди, сховати або реалізувати викрадене» [4, с. 65]. Безперечно, ця обставина впливає на формування

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ситуацій огляду й тактику його проведення.

З урахуванням зазначених чинників, а також тієї обставини, що огляд місця події належить до нонвербальних слідчих дій, вважаємо за доцільне визначити нижченаведені ситуації цієї слідчої дії:

– *за ступенем інформаційної визначеності*: (а) прості ситуації – за наявності інформації про характер події; при повному відображенні і збереженні слідів злочину на місці події; під час проведення огляду місця події через незначний проміжок часу після вчинення злочину; (б) складні ситуації: при обмеженості інформації про характер події, при зміні, знищенні або фальсифікації слідів злочину; під час проведення огляду місця події через значний проміжок часу після вчинення злочи-

ну;

– *за ступенем складності вирішення організаційно-тактичних питань*: (а) організаційно впорядковані ситуації: при якій місце огляду події є місцем вчинення злочину; при якій слідчий у змозі встановити точні межі огляду та його основні об'єкти; (б) організаційно неврегульовані – ситуації: при якій місце огляду події не є місцем учинення злочину; при якій бракує вагомих підстав припускати, що місце огляду події є місцем учинення злочину; при якій слідчий не в змозі встановити точні межі огляду та його основні об'єкти.

Таким чином, перелічені ситуації, взаємодіючи між собою, визначають тактику огляду місця події, а також ті тактичні прийоми (системи), які є найбільш оптимальними для реалізації.

Список літератури: 1. *Алексейчук В.И.* Осмотр места происшествия: криминалистический анализ обстановки // Пробл. законности. – 2004. – Вып. 66. – С. 188-194. 2. *Алексейчук В.И.* Огляд місця події: тактика і психологія: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 2007. – 20 с. 3. *Алексейчук В.И.* Формулювання версій при огляді місця події // Пробл. законности. – 2005. – Вып. 71. – С. 145-150. 4. *Богинский В.Е.* Осмотр места происшествия по делам о кражах государственного и общественного имущества // Пробл. соц. законности. – 1984. – Вып. 14. – С. 65-71. 5. *Водяницкий В.П.* К вопросу о понятии места происшествия // Вопр. криминалистики и суд. экспертизы: Межвуз. науч. сб. – Саратов: Саратов. ун-т, 1976. – Вып. 1. – С. 41-47. 6. *Коновалова В.Е.* Правовая психология: Учеб. пособ. – Харьков: Консум, 1997. – 160 с. 7. *Коновалова В.Е.* Убийство: искусство расследования. – Харьков: СДП ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. – Изд. 2-е доп. и перераб. – 320 с. 8. *Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю.* Основы юридической психологии: Учебник. – Харьков: Одиссей, 2005. – 352 с. 9. *Пальваль Е.А.* Психолого-криминалистичний аналіз огляду місця події // Право і безпека. – 2004. – № 3/4. – С. 217-219. 10. *Полов А.В.* Тактические приемы поиска вещественных источников доказательственной информации. – Алма-Ата, 1976. – 41 с. 11. *Рапинов А.Р.* Судебная психология для следователей. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 290 с. 12. *Шепитько В.Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз). – Х.: Харків юрид., 2007. – 432 с.

Надійшла до редакції 06.10.2009 р.